

Цитування:

Федоренко М. О. Культурологічний вимір модерну. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2025. № 3. С. 49–53.

Fedorenko M. (2025). Cultural Dimension of Modernity. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 3, 49–53 [in Ukrainian].

Федоренко Микола Олександрович,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри суспільних наук
Національної музичної академії України
ім. П. І. Чайковського
<https://orcid.org/0000-0001-5480-6059>
Fed2000@ukr.net

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ВИМІР МОДЕРНУ

Мета роботи спрямована на дослідження культурологічних засад модерну. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні історико-логічного підходу для вивчення соціокультурних чинників епохи, генетичного – для з'ясування еволюції ідейних передумов становлення світосприйняття модерну, контекстуально-аналітичного – для виявлення концептуальних маркерів, які уособлюють парадигмальні риси доби модерну. **Наукова новизна.** Уперше визначено, систематизовано й проаналізовано соціокультурні чинники, які зумовили особливості становлення епохи модерну. **Висновки.** Окреслено предметну сферу культури як штучного середовища буття людини, створеного специфічною діяльністю людини, яка включає в себе як саму людину, так і світ символічних значень. Вказано, що культура модерну в процесі свого становлення створює передумови для остаточної емансипації людської особистості. Наголошено, що орієнтація на особистість своє чергою підвищує роль і значення раціональної діяльності як способу інтеріоризації загальнозначущих культурних форм у внутрішній світ людини. Вказано на специфіку модернового світосприйняття, засадничі особливості якого втілені у «виключальному гуманізмі», що супроводжувався новим відчуттям «я». Закцентовано на понятті цивільності як дієвості, що охоплювала сфери морального самоконтролю, смаку, вишуканості. Вказано на особливу роль етики неостойцизму у формуванні світосприйняття людини модерну. На прикладі наукового доробку Норберта Еліаса, продемонстровано особливості ментальності придворної аристократії; подібно до того, як сучасна держава є спадкоємцем абсолютної монархії, так і західноєвропейські «цивілізованість» та раціональність генетично пов'язані з культурою придворного суспільства, з виробленими нею механізмами контролю за афектами й потягами.

Ключові слова: модерн, цивільність, культурологічний вимір, гуманізм, раціоналізм, придворна культура.

Fedorenko Mykola, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Social Sciences, Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music

Cultural Dimension of Modernity

The purpose of the work is to study the cultural foundations of modernity. **The methodology** of the work is based on a combination of historical and logical approach to study the socio-cultural factors of the era, genetic approach to clarify the evolution of the ideological prerequisites for the formation of the worldview of modernity, and contextual and analytical approach to study the conceptual markers that embody the paradigmatic features of the modern era. **Scientific novelty.** For the first time, the author identifies, systematises, and analyses the socio-cultural factors that determined the peculiarities of the formation of the modern era. associated with the culture of court society, with the mechanisms of control over affects and drives developed by it. **Conclusions.** The article outlines the subject area of culture as an artificial environment of human existence created by specific human activity, which includes both the person and the world of symbolic meanings. It is pointed out that the culture of modernity in the process of its formation creates preconditions for the final emancipation of the human personality. It is emphasised that the focus on the individual, in turn, increases the role and importance of rational activity as a way of internalising generally significant cultural forms into the inner world of a person. The specifics of the modern worldview, the fundamental features of which are embodied in 'exclusive humanism', accompanied by a new sense of 'I', are pointed out. The author emphasises the concept of civility as efficiency, which covered the spheres of moral self-control, taste, and sophistication. The special role of neo-Stoicism ethics in shaping the worldview of a modern person is emphasised. On the example of Norbert Elias's scientific work, the author demonstrates the peculiarities of the mentality of the court aristocracy; just as the modern state is the heir to an absolute monarchy, so Western European 'civilization' and rationality are genetically linked to the culture of court society, with the mechanisms of control over affects and drives developed by it.

Keywords: modernity, civility, cultural dimension, humanism, rationalism, court culture.

Актуальність теми дослідження. Вхідження України до європейського цивілізаційного простору актуалізує необхідність наукового аналізу культурного впливу західноєвропейського модерну на становлення української ідентичності. Адже саме у добу українського бароко, яка хронологічно співпадає з епохою модерну, відбувається, за словами Б. Кримського, «самовизначення української нації... на власній етнічній основі» [9, 319]. Вочевидь, на цей період випадає формування тих ціннісних орієнтирів, які визначають національний характер українців: ренесансне бачення гуманізму, ідеї Реформації з її героїкою та демократизмом, ідеали духовності, привнесені Просвітництвом. Звичайно, сьогоднішня буденна свідомість людей просякнута саме постмодерними інтенціями з його настановами плюральності, еклектичності, а не слідує максимам модерної уніфікації. Ідеї постмодерну знайшли широке визнання та прихильників. За словами В. Вельша, «вони стали звичайними зразками опису та пунктами орієнтації сучасності» [3, 8]. Водночас, це не відміння потреби у більш глибокому з'ясуванні того світосприйняття та світобачення, яке передувало теперішньому. Натомість, звертання до культурологічних особливостей епохи західноєвропейського модерну, наближеного до контексту власної культури, сприятиме глибокому осягненню проблеми. Вочевидь, подібні розвідки важливі і для розуміння нашої невіддільності від європейської історії в сучасному світі.

Аналіз досліджень і публікацій. Щодо літератури, в якій представлена зазначена тематика, то це, передусім, дослідження Д. Тейлора [16], Н. Еліаса [7]. Останній звертається до особливостей культурно-історичного контексту епохи модерну через аналіз процесу цивілізації. Д. Тейлор розглядає зазначену проблематику у руслі ідей доби секуляризації. Серед праць, присвячених філософському модерну, варто виокремити дослідження Ю. Габермаса [4]. Значний літературний доробок стосується з'ясування особливостей модерну у порівнянні з ситуацією постмодерну. Так, В. Вельш [3, 8] вказує на постмодерну максимум плюральності як таку, що відрізняє її від настанови уніфікації в модерні; Ж.-Ф. Ліотар [10] акцентує увагу на існуванні меганаративів, за допомоги яких пізнається світ, як визначальних для мислення модерну. В українському дослідницькому просторі проблематика модерну розглядається як у контексті ідей постмодерну загалом [11; 15], так і стосовно окремо взятих проблем традиції

[1], політики [14]. Модерн вивчається, зокрема, і як художнє явище, проявом чого постають авангардистські течії як у образотворчому мистецтві [5], так і в літературі [13]. Щодо досліджень українського модерну як культурної епохи, тут варто виокремити монографію С. Йосипенка [8], в якій тогочасна українська культура розглядається в європейському контексті. Слід зазначити, що значна частка наукових розвідок, присвячених українському модерну, здійснюється у руслі досліджень проблем козацького бароко [9; 18] та історії протестантських рухів на Україні [12].

Виклад основного матеріалу. Історична епоха, яку зараз іменують модерном (новевропейським періодом), бере свій початок приблизно в XVI–XVII ст. Сучасні дослідники виокремлюють 1500 рік як віху, що розмежовує домодерний час від модерну. Вочевидь, такий поділ є умовним, оскільки вже в XV ст. з'являються певні відмінні моменти, що характеризують епоху модерну. По-перше, це процес секуляризації: якщо середньовіччя розглядало земне життя як підготовку до життя вічного, то людина модерну спрямовує свій погляд до землі, до світу поцейбічного, який в цю епоху набуває самодостатнього значення. По-друге, формується той феномен, який пізніше отримав назву «духу капіталізму». Вперше він постає в Італії, зокрема в заможній Флоренції, де натуральний обмін вже в XIV–XV ст. витісняється грошовим задовго до відкриття Америки, яке пришвидшило цей процес. В побуті стали використовуватися найсуттєвіші елементи капіталістичного господарювання – рахування, звітність, бухгалтерський облік. По-третє, завдяки послабленню і поступовому руйнуванню корпоративних та станових зв'язків все більше самостійності отримує окремий індивід, його сила, талант, енергія. Гуманізм Відродження, з одного боку, ідеї Реформації – з іншого, ведуть до звільнення (хоча і не до повного) індивіда від сильної залежності від соціальних інститутів. Протестантизм звільняє особистість у її відношенні до Бога від посередництва священства, від зв'язку з церковним переказом, соборами тощо, і, як наслідок, від всієї церковної ієрархії. За Лютером, Бог хоче від нас лише віри і спілкується з нами лише через віру. Кожна людина отримує право і навіть зобов'язання вільного дослідження того, що в Священному Писанні є справді євангельським, а що – ні.

Все це призводить до процесу постійно зростаючої автономізації. Так, зокрема, поява автономної людини супроводжується

автономізацією мистецтва - архітектури, живопису, поезії, відокремлення їх від релігії та церкви. Відповідно, філософська думка перестає бути служницею богослов'я і все тісніше зближується з природознавством. Автономізація науки, що змінює свої методи і завдання дослідження, супроводжується виходом її за межі монастирів. Більше того, в XVII ст. нова наука про природу значною мірою визначала зміст і завдання філософії, а пізніше загалом відсунула останню на задній план, створивши особливий – сциєнтистський – спосіб мислення.

Насамкінець, цей загальний процес завершується найбільш вражаючим і доленосним результатом – автономізацією техніки, яка, на відміну від техніки попередніх епох, у союзі з новою наукою стає на шлях самостійного розвитку. Зазначене єднання техніки і науки визначило характер епохи модерну, яку не випадково називають технотронною. Вочевидь, сучасна техніка, як і наука з мистецтвом, є автономним утворенням модерну, конкретним проявом цього універсального процесу. У вигляді експерименту техніка входить в саму серцевину нової науки. Тому реальність, що вивчається модерним експериментально-математичним природознавством, є не так природною, як такою, що конструюється. Адже значною мірою вона створюється за допомогою технічних засобів. Досягнення науки, у свою чергу, відкривають все більше можливостей для необмеженого розвитку техніки і витіснення органічної природи – неорганічною.

Визначаючи особливості модерного світосприйняття, засадничі особливості якого втілені в «виключальному гуманізмі», сучасний дослідник вказує на ту обставину, що вирішальним у цьому плані стало «нове відчуття «я» та його місця в космосі: не відкритого, пористого та вразливого для світу духів і сил, а такого, що я назвав би «ізольованим» [7, 53]. Особливістю цього «ізольованого Я є те, що воно тепер – центр світобудови, не стільки лише творіння, скільки творець. Ізольоване «я» - це дієвець, який уже не боїться демонів, духів і магічних сил.

Власне, епоха Ренесансу вперше створює певне сакральне ставлення до людської дієвості. В «Промові про гідність людини» Піко делла Мірандола Бог, створивши людину і поставивши її в центрі всесвіту, звертається до неї такими словами: «Ні сталої осілості, ні власної подобі, ні певної служби Ми не даємо тобі, о Адаме, і якої осілості, подобі чи служби ти забажеш, таку за власною волею і з власного розсуду отримаєш і володітимеш

нею... Ми не зробимо тебе ні небесним, ні земним, ні безсмертним, щоб ти, як вільний і знаменитий скульптор і творець самого себе, безперешкодно надав собі того образу, який уподобаєш» [4].

Тепер діяльність – чи то дієвість художника чи інженера сприймається не так, як вона сприймалася в попередні епохи. В античності не випадково споглядання ставилося вище від дієвості, навіть дієвості державної людини – адже через споглядання людина долучається до того, що є вічним, до самої сутності природи; натомість дієвість, особливо та, що не має стосунку до сфери цивільної і військової, постає для людини як щось обмежене, партикулярне, занурене у світ профанний, а не сакральний. В середньовіччі ставлення до людської діяльності дещо змінюється. Зокрема, вищою формою людської активності визнається та, що має відношення до морально-релігійної сфери – спасіння душі. Вочевидь, і ця дієвість багато в чому ідентична спогляданню, оскільки представлена через молитву, ритуал. І лише в епоху Ренесансу, коли індивід вбачає в собі творця, творча діяльність набуває відтінку сакральності. Водночас, розгляд людської дієвості як конструктивної, не обмежується тими видами діяльності, що є близькими до форм споглядального осягнення світу – наукою та мистецтвом.

Проте розгляд людської дієвості, як активної, конструктивної, здатної формувати речі, не обмежується тими видами діяльності, що сприяють споглядальному осягненню світу - тобто наукою та мистецтвом. Він також поширюється в етиці, у вигляді нового розуміння шляхів досягнення доброго життя, проявом якого є, зокрема, ренесансний феномен цивільності. Остання передбачала самовдосконалення і стосувалася того, що ми мали не полишати речі такими, як вони є, а «перетворювати їх наново, включно із самими собою» [7, 166]. Цивільність розумілася широко і охоплювала як технологічний зріз людської діяльності, так і сфери морального самоконтролю, смаку, вишуканості тощо. Поширенням було розуміння цивільності як приборкання грубої природи. Після Реформації боротьба за цивільність стосувалася всіх верств населення без виключення.

Вочевидь, подібні практики цивільності були обумовлені причинами соціально-економічними, адже влада потребувала численного і дисциплінованого населення, з якого водночас формувалось і військо. У свою чергу продуктивні працівники були потрібні, щоб озброювати і утримувати військо.

Метою була не лише цивільність. Зміни часто були викликані необхідністю релігійних реформ – слухати проповіді, вивчати катехізис. Також вони стосувалися громадського порядку – адже результатом релігійного навернення було впорядковане життя (Женева Кальвіна). «Релігійна реформа, як зазначає Тейлор..., надихалася потребою, що відчувалася дедалі гостріше впродовж пізнього середньовіччя та ранньомодерної доби: а саме, що не лише еліта, а й, наскільки можливо, всі віруючі мають жити відповідно до вимог Євангелія» [7, 169]. У контексті релігійних реформ ідеал цивільності передбачав також і практики, пов'язані з методами самовдосконалення та самоперетворення.

Зазначені зміни супроводжувалися змінами у світогляді. За Тейлором, деякі засади модерного гуманізму, зокрема, виникли в межах неостоїцизму. В етичних системах античності панувало явлення про вже наявну в людській природі форму, якій доброчесна людина допомагає проявитися у всій її повноті. Зразки перетворення матерії, втілення в неї форми тут були відсутні. В цих системах також не було місця для того, що ми називаємо терміном «воля». В неостоїцизмі ж вирішальну роль відіграє настанова на перетворення. Наголос переноситься з ідеї форми, яка тяжіє до самореалізації, але потребує нашого сприяння, до ідеї форми, накладеної на наше життя ззовні вольовим зусиллям. У XVII ст. цей крок убік етики перетворення завершується новим розумінням чесноти як панування волі над пристрастями. Доброчесна людина постійно перебуває в стані внутрішньої боротьби, де їй треба напружувати всі свої сили. Її гідність як розумної істоти вимагає від неї керуватися розумом.

Ідея цивільності, самоконтролю є сутнісною для модерну і загалом для сучасної Західної цивілізації. За М. Вебером, її джерела – в протестантській етиці [1, 39]. Вочевидь, події Реформації були тим рухом, який завершив і остаточно визначив подальший напрямок поступу, зробивши його масовим і всеохоплюючим. Водночас ідеї самоконтролю та самодисципліни, формувалися і в середовищі придворної аристократії.

У придворному суспільстві індивідуальне існування, зазначає Н. Еліас, було глибоко репрезентативним: «воно складалося з того, як людина демонструвала свою позицію та статус усім іншим, і цей процес демонстрації був висококонкурентним» [9, 84]. Основним засобом репрезентації соціальної ідентичності були практики етикету та манер, які

демонстрували позицію кожного індивіда в межах соціальної взаємодії і водночас були засобом взаємовпливу. Управління емоціями в цій ситуації мало вирішальне значення, і перевагу отримували ті, хто міг контролювати свої емоції найбільш ефективно. Афективні спалахи важко контролювати і прораховувати. Вочевидь, вони розкривають справжні почуття людини, але якщо вони не контролюються, то можуть завдати шкоди, водночас віддаючи козири суперникам у боротьбі за прихильність і престиж. До того ж, вони є ознакою слабкості, і саме такої позиції придворна особа боїться найбільше. У такий спосіб конкуренція придворного життя змушує стримувати афекти на користь розважливої поведінки у спілкуванні з людьми.

За Н. Еліасом, однією з ознак того, що відбувся певний процес «цивілізації», є певне занепокоєння, коли ми чуємо про «нецивілізовану» поведінку. А наше чуття того, що є «варварським» виражається у більшому чи меншому дискомфорті, який ми відчуваємо стосовно людей, які обговорюють або згадують свої тілесні функції більш відкрито. Для того, щоб бути дійсно «ввічливим» за стандартами цивільності, людина певною мірою зобов'язана спостерігати, придивлятися до себе і звертати увагу на людей та їхні мотиви. Результатом цього було формування особливого виду габітуса, «другої природи», автоматичного самообмеження, звички, що функціонує і тоді, коли людина перебуває на самоті. Подібний самоконтроль стає все більш інтерналізованим і менш залежним від підтримки соціальними інститутами, розвиваючи в людині те, що З. Фройд назвав «над-Я».

Висновки. Окреслено предметну сферу культури як штучного середовища буття людини, створеного специфічною діяльністю людини, яка включає в себе як саму людину, так і світ символічних значень. Вказано, що культура модерну в процесі свого становлення створює передумови для остаточної емансипації людської особистості. Наголошено, що орієнтація на особистість у свою чергу підвищує роль і значення раціональної діяльності як способу інтеріоризації загальнозначущих культурних форм у внутрішній світ людини. Вказано на специфіку модернового світосприйняття, засадничі особливості якого втілені у «виключальному гуманізмі», що супроводжувався новим відчуттям «я». Закцентовано увагу на понятті цивільності як дієвості, що охоплювала сфери морального самоконтролю, смаку, вишуканості. З огляду на особливу роль настанови на перетворення,

вказано на особливу роль етики неостойцизму у формуванні світосприйняття людини модерну. На прикладі наукового доробку Н. Еліаса продемонстровано особливості ментальності придворної аристократії; подібно до того, як сучасна держава є спадкоємцем абсолютної монархії, так і західноєвропейська «цивілізованість» та раціональність генетично пов'язана з культурою придворного суспільства, з виробленими нею механізмами контролю за афектами й потягами.

Література

1. Алексеева К. Традиція і модерн: філософський аналіз передумов сучасного світобачення. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2018. Вип. 16. С. 9–15.
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / перекл. з нім. О. Погорілого. Київ : Основи, 1994. 261 с.
3. Вельш В. Наш постмодерний модерн / перекл. з нім. А. Богачова, М. Култаєвої, Л. Ситниченко. Київ : Альтерпрес, 2004. 328 с.
4. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну / перекл. з нім. В. М. Куплін. Київ : Четверта хвиля, 2001. 424 с.
5. Гундорова Т. І. Проявлення слова. Дискурсія раннього модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів : Центр гуман. дослідж. ЛДУ, 1997. 297с.
6. Джованні Піко делла Мірандола. Промова про гідність людини. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Giovanni_Pico_della_Mirandola/Promova_pro_hidnist_liudyny.pdf? (дата звернення: 05.08.2025).
7. Еліас Н. Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження / перекл. з нім. О. Логвиненко. Київ : Альтернативи, 2003. 672 с.
8. Йосипенко С. До витоків української модерності: українська ранньомодерна духовна культура в європейському контексті. Київ : Український центр духовної культури, 2008. 392 с.
9. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. 367 с.
10. Ліотар Ж.-Ф. Ситуація постмодерну. *Філософська і соціологічна думка*. 1995. № 5–6. С. 5–37.
11. Лук'янець В. С. Постмодерн: філософія світоглядного розчарування. *Філософські обрії*. 2002. № 7. С. 3–15.
12. Любашенко В. І. Історія протестантизму в Україні. Київ : Поліс, 1996. 350 с.
13. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ : Либідь, 1999. 447 с.
14. Попович М. Модерн і постмодерн: філософія і політика. *Дух і літера*. 2002. № 9–10. С. 467–490.
15. Соболев О. М. Постмодерн і майбутнє філософії. Київ : Наукова думка, 1997. 185 с.
16. Тейлор Ч. Секулярна доба. Книга перша / перекл. з англ. Олексій Панич. Київ : Дух і Літера, 2013. 664 с.

17. Чижевський Д. Українське літературне бароко. Київ : Обереги, 2003. 576 с.

18. Van Krieken, R. Norbert Elias. New York and London. 1998. 208 p.

References

1. Aleksieieva, K. (2018). Tradition and Modernity: Philosophical Analysis of the Prerequisites of the Modern Worldview. *Lviv University Bulletin. Series of Philosophical and Political Studies*, 16, 9–15 [in Ukrainian].
2. Weber, M. (1994). Protestant ethics and the spirit of capitalism. *Osnovy* [in Ukrainian].
3. Velsch, W. (2004). Our postmodern modernity. *Alterpress* [in Ukrainian].
4. Habermas, J. (2001). The philosophical discourse of Modernity. *Fourth Wave* [in Ukrainian].
5. Hundorova, T. I. (1997). Manifestation of the Word. Discourse of early modernism. *Postmodern interpretation*. Centre for Humanities Research [in Ukrainian].
6. Giovanni Pico della Mirandola. (n.d.). Speech on human dignity. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Giovanni_Pico_della_Mirandola/Promova_pro_hidnist_liudyny.pdf? [in Ukrainian].
7. Elias, N. (2003). The Process of Civilization. *Sociogenetic and psychogenetic studies*. Publishing house 'Alternatives' [in Ukrainian].
8. Yosypenko, S. (2008). To the Origins of Ukrainian Modernity: Ukrainian Early Modern Spiritual Culture in the European Context. *Ukrainian Centre for Spiritual Culture* [in Ukrainian].
9. Krymskyi, S. B. (2008). Under the signature of Sophia. *Kyiv-Mohyla Academy* [in Ukrainian].
10. Liotard, J.-F. (1995). The situation of postmodernity. *Philosophical and Sociological Thought*, 5–6, 5–37 [in Ukrainian].
11. Lukianets, V. S. (2002). Postmodernity: Philosophy of Worldview Disillusionment. *Philosophical Horizons*, 7, 3–15 [in Ukrainian].
12. Liubashchenko, V. I. (1996). History of Protestantism in Ukraine. *Polis* [in Ukrainian].
13. Pavlychko, S. (1999). Discourse of Modernism in Ukrainian Literature. *Lybid* [in Ukrainian].
14. Popovych, M. (2002). Modernity and Postmodernity: Philosophy and Politics. *Dukh i Litera*, 9–10, 467–490 [in Ukrainian].
15. Sobol, O. M. (1997). Postmodernity and the Future of Philosophy. *Naukova Dumka* [in Ukrainian].
16. Taylor, Ch. (2013). The Secular Age. *Book One*. *Dukh i Litera* [in Ukrainian].
17. Chyzhevskiy, D. (2003). Ukrainian literary baroque. *Oberegy* [in Ukrainian].
18. Van Krieken, R. (1998). Norbert Elias. New York and London [in English].

Стаття надійшла до редакції 07.08.2025
Отримано після доопрацювання 09.09.2025
Прийнято до друку 16.09.2025
Опубліковано 30.09.2025